

V. URBUTIS

LIE. *atpetuoti*, R. *némamb*

Dabar žodis *atpetuoti* mažai kam pažįstamas. Bendrinė kalba jo neturi, o šnektose jis pasitaiko tik abipus pietų žemaičių pietrytinės ribos (ties Ežvilku ir Rasėiniais) su vakarų aukštaičiais ir gali būti laikomas vienu iš daugelio pavyzdžių, rodančių, kaip dažnai žodžių geografija visiškai nepaiso tarmių ribų. Sprendžiant iš LKŽ (IX 883 bei kartotekos) duomenų, dar kiek papildytų iš Upynos (tiksliau – Bijotų), *atpetuoti* šiame areale vartojamas artimomis reikšmėmis „atlyginti“ (Skirsnemunė), „atidirbti, atvargti“ (pvz., už talką – Upyna, už kitus – Ežvilkas), „atkentėti (atsakyti)“ (Rasėiniai, Skirsnemunė; LKŽ IX 883 pateiktas pasakymas iš Ežvilko iliustruoja, kaip ši reikšmė kartais neatskiriamai susiliejusi su ankstesniąja), „atkeršyti“ (Ariogala, Skirsnemunė, Pāšilė – tarp Kaļtinėnų ir Karkļėnų).

Ne per seniausiai rūpimą veiksmažodį dar bus turėję vietomis ir rytų aukštaičiai, tik veikiausiai ne su *e* (kaip dūnininkų ir vakarų aukštaičių plote), o su *é* šaknyje. Tai matyti iš XIX a. vidurio šaltinių. A. Kašarauskio išrašuose iš Biržų mokyklos mokytojo K. Daukšos žodyno randame: *Atpetuotie atpetuoju*, *atpetavav*, *odwdzięczyć*, *odnagrodzić*, *odpłacać* Kos 41a (plg. ir LKK XIII 199; klaidingai pateikta 198). K. Daukša gana nuosekliai raide *e* žymėjo garsą *é*, o raidžių junginiu *ea* (ir *e_a*) – garsą *e*, plg. *Dregti*, *Ealgeatuoti*, *Geadeti*, *gerealis*, *Pedseakis* (tik retkarčiais pasitaiko nukrypimų, plg. *Aszeris*, *bedejas* šalia *be_astie*, *Kajmene_a*). Turėdamas galvoje, matyt, šį rašybos bruožą, Būga (RR II 105) nė kiek neabejodamas K. Daukšos žodį yra pateikęs su *é* (*atpétuotie*) ir kartu iš to padaręs išvadą, kad Neselmano rašymas *atpetoti* klaidingas. Kitas ano meto puntininkų atstovas A. Močiulskis (?) raide *e* pramaišomis žymėdavo *e* ir *é*, tad jo duomenys tik tiek svarbūs, kad patvirtina patį žodžio vartojimą, ir kaip tik ta pačia „atlyginti (atsidėkoti)“ reikšme, kurią yra nurodęs K. Daukša, pvz.: *Praszau tawę, atpetuok ir sugražink szimteropai mano geradejoms*¹. Sutampa ir kiek ankstesnio šaltinio – 1781 m. Kancionalo – vartojimas: *Ten bus kożnam ałga duota, kapp kas dirba*

¹ Nusidawimas biedna Joniuka. – Ryga, 1863, p. 4.

*atpetuota*². Spėjama, kad šį giesmyną parengęs M. Cerauskas, kilimo veikiausiai nuo Biržų, kaip ir K. Daukša. Garsų *e* ir *é* skyrimo nuoseklumu giesmynas nepri-lygsta vėlesniam K. Daukšos žodynui, tačiau, šiaip ar taip, tai antrasis šaltinis, iš kurio galima gana patikimai spręsti, kad šiauriniame (Biržų) areale būta *atpétuoti* (ne *atpetuoti*; dėl garso *e* žymėjimo plg. *neaweartam*, *peanek*, *žiamay*).

Juškos žodyno *At-petú'ti* „ВОЗДАВАТЬ, ВОЗМЕСТИТЬ; odwetować, oddawać wet za wet“ (J I 139) su ne visai aiškios vertės *e* irgi turėtų būti girdėtas iš tarmės, tik nežinia, iš kurios (bet veikiausiai iš vakarų aukštaičių kur nors į šiaurę nuo Veliuonės, kur žodis dar ir dabar pažįstamas, negu iš rytų aukštaičių). XX a. žodynuose retai kuriame pasitaiko *atpétuoti*, o jeigu kartais yra, tai tikriausiai jau ne iš gyvosios kalbos, o iš ankstesnių rašytinių šaltinių. Veikiausiai paprastu apsirikimu, o ne tikru kalbos faktu reikėtų laikyti J. Barono r. – lie. žodyno (I leid., 1924) *atpentuoti*, randamą tik vienoje vietoje: Воздавать – *atiduoti*, *atlyginti*, *at[-]mokėti -ka*, *at-pelnyti*, *at-giežti*, *at-pentuoti* BŽ¹ 56; kitose vietose yra *atpétuoti* (nebekartojamas *atpentuoti* nė II leid., 1933): Отместка – ... вь -ку – ... *atpétuodamas* BŽ¹ 314 (pan. BŽ 335); Отплачивать – ... *atpétuoti* BŽ¹ 315 (pan. BŽ 337); отблагодарить ... *atpétuoti* (*priešui*) BŽ 328.

Atsigręžus į praeitį, matyti, kad *atpetuoti* „atkeršyti“ jau vartojo pirmųjų lietuviškų leidinių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rengėjas Mikalojus Daukša. Geografiškai tai nėra labai nelaukta: Kėdėnių apylinkių, iš kur kilęs Daukša, vakarų aukštaičiai yra visai artimi kaimynai tų pačių vakarų aukštaičių apie Ariogalą, kur, kaip sakyta, žodis dar ir dabar pažįstamas. Daukšos Postilėje, kaip matyti iš Kudzinovskio sudaryto žodyno, veiksmazodis pavartotas tik vieną sykį: inf. *atpetūt* DP37₁₅ vietoj le. *pomścić się*; be to, po sykį dar pavartoti du jo vėdiniai – priesagos *-imas* nomen actionis: acc. sg. *atpetâwimą* 129₄₇ vietoj le. *pomstę* ir priesagos *-tojas* nomen agentis: instr. sg. *atpetûtouiu* 122₂₁ vietoj le. *zemścicielem*. Reikšmė „(at)keršyti“ bei „kerštas“ Postilėje dažniau perteikiama kitais žodžiais ar žodžių junginiais: *atakia* „pomsta“ (džn.), *atakias at(a)duoti* „pomścić (się)“ (3x), *atakias atadavinėti* „mścić się“ (1x), *atakias daryti* „mścić się“ (5x), *atakioti* „mścić się“ (1x), *kerštas* „pomsta“ (4x; dažniau „įkarštis; pyktis“ ir pan.), *pamsta* „pomsta“ (1x). Iš kitų žymiųjų senosios literatūros atstovų *atpetuoti* (*atpétuoti*?) gerai pažino Chilinskis. Vien Naujajame testamente veiksmazodis pavartotas, kaip informuoja Kudzinovskio rodyklė, 17 kartų (čia priskiriama ir sykį ypatinčiau – tikriausiai klaidingai – užrašyta forma *neatpetekit*), ir visur tiktai reikšme „at(si)lyginti, atmokėti“, pvz.: *kad dariſi pietuoſ arba weczyarą, newadynk... bagotu ſufiedu (tawo.) kad kitakart ir anioſ tawęſ nepakwieſtu, ir atpetotu tau* Ch¹Luk14,12;

² Kancyonolas, Tey eaſt: Knigos Pſolmu Ir Giesmiu ... – Karaliaučius, 1781, p. 281; dar plg. *atpetuodam* „atlygindami“ p. 293.

Atpetokit jey kaypo ana atpetawo jumuo, ir atadokit jej kita tiek pagal joo darbu Ch¹Apr18,6. Su veiksmazodžiu semantiškai sutinka ir jo vediniai *atpetavimas* (5x), *atpetuotojas* (1x); formaliai ypatingesnis – sudarytas iš esamojo (ne būtojo) laiko kamieno – yra abstraktas *atpetuojimas*: (acc. sg.) *atpetoima* Ch¹2PvK 6,13 (dėl tokios darybos dar plg. gen. sg. *fugraujma* Ch¹2PvK10,8, acc. sg. *iβwadzioima* Ch¹Jd11: praes. 3 *iβwadzioja*, praet. 3 *iβwadziawa*).

Rūpimo žodžio būta ir Prūsų Lietuvoje, tik irgi, matyt, toli gražu ne visose šnekose. Jis kol kas težinomas iš to krašto žodynų. Seniausias šaltinis, vadinamasis Krauzės XVII a. vidurio rankraštinis vok. – lie. žodynas, pateikdamas Entgelten – *Atpettoti* Q155, nepalieka, rodos, abejonės, kad autoriui buvo pažįstamas variantas *atpetúoti* „atlyginti“, šaknies balsiu sutampantis su tuo, kuris ir ligi šiolei išlikęs kaimynystėje esančiame Rasėinių areale³. Šimtmečiu vėliau Brodovskis savo rankraštinio žodyno antroje (lie. – vok.) dalyje, kurios likimas dabar neaiškus, žodį duoda kita žinoma reikšme „atkeršyti“: *Atpetúju... sich rächen* B II 44 (cituojamas LKŽ kartotekoje esantis išrašas); dėl šaknies balsio čia jau nėra tokio didelio tikrumo, nors gal kiek patikimiau manyti buvus *e*, o ne *é* (pastarajam balsiui žymėti Brodovskis lyg ir dažniau vartoja raidę *é* negu *e*).

Ruigio ir Milkaus žodynuose vėl grįžtama prie reikšmės „atlyginti“, tik kiek nelaukta rašoma su *é*: *erfjetzen, erfstatten, Atlyginu, Atdūmi, Atpétóju* R II 128, M II 168; *erwiedern, vergelten, Atlyginu, Užmoku, Atpétóju* R II 129, M II 170, nors bent syki yra ir *e*: *wieder erfstatten Atdūmi, Atpetóju* M II 539. Neselmano *atpetóju* ir Kuršaičio [*atpétúju*] „at(s)lyginu“, tikriausiai būdami paimti iš ankstesnių žodynų, mažai ką sako dėl šaknies balsio.

Frenkelis savo etimologijos žodyne *atpetuoti* (ir *atpétuoti*) kažkodėl visai neužsimena, nors tas žodis jam turėjo būti žinomas tiek iš žodynų (ypač Neselmano ir Kuršaičio), tiek iš etimologijos literatūros. Pirmuoju kilmės aiškintoju turbūt reikėtų laikyti Briuknerį, įtraukusį šį žodį (jo rašytą *atpetoti*) į savo žinomąjį slavizmų sąrašą ir įtarusį (su klaustuku), kad jo šaltinis galėtų būti br. „*pětač pětować schla-*

³ Mus pasiekęs Q rankraštis su kitoje viršelio pusėje įrašyta Krauzės pavarde, kaip galima spręsti iš vietomis pasitaikančių elementarių perrašymo klaidų, rodančių perrašinėtojo silpną lietuvių kalbos mokėjimą, veikiausiai priklauso ne paties autoriaus plunksnai, o yra kito asmens ankstyvas nuorašas. Tas dalykas nė kiek neužtemdo vieno iš ryškiausių šio žodyno rašybos bruožų (būdingo, beje, ir kitiems to meto ir vėlesniems Prūsų Lietuvos raštams) – priebalsės dvigubėjimo po atviroskiemens trumpojo balsio. Pasitaiko, tiesa, kad trumpumas šitaip nepažymėtas (plg. *Meleta*), tačiau šiuo tarpu svarbiau tai, kad sudvigubinta priebalsė yra patikimas balsio trumpumo rodiklis, pvz.: *Diddis, Glittus, Tilwikkas, Klibbeti, Paftippau, Szaltinnis, Szillas, Spirros; Guddas, Druggys, Atbukkes, Kerfzullis, Durrys; Pamattas, Sakappoti, Annoti, Arrúdas, Passiwaikfzczoti; Kedde, Tettènas, Reggeti, Snegenna, Derrybos, Sefferynas*. Atvejų, keliančių šiokių tokių abejonių dėl balsio trumpumo, labai jau reta; šiuo atžvilgiu gal kiek labiau prasikiša taisymai (plg. *Udditi* vietoj išbraukto *Ambriti* s. v. *Schelten*) ir vėlesni (kitos rankos?) prierašai (plg. *Neliggiu* s. v. *Uneben*).

gen“ (Brückner SFL 118). Gerokai vėliau Prelvicas, gr. θεσπέσιος „dieviškas, nepaprastas, nuostabus“ antruoju komponentu klaidingai laikydamas prielinksni (ide.) **poti* „priešais“ (jo rekonstruotą **peti*), nedrąsiai spėjo, kad tolesni giminaičiai gal galėtų būti lie. *atpetoti* (N), la. *pētīt* bei lo. *petere* (bet tuo ypač verčiau abejoti Kuršaičio -ē- bei la. -ē-)⁴.

Nors Prelvico etimologizavimas perdėm klaidingas, tai dar nereiškia, kad lie. *atpetuoti* (*atpētuoti*) ir lo. *petere* apskritai neįmanoma susieti. Norint tai padaryti, visai nėra jokio reikalo atsisakyti įprastinės lo. *petere* etimologijos. Lo. *petō*, -ere „(už)pulti, grasinti; skubėti, (iš)vykti; prašyti, reikalauti (junginyje su *poenas* – „atkeršyti, nubausti“); siekti, stengtis gauti, trokšti; gauti, įsigyti; griebti, čiupti“, *petītio* „puolimas, antpuolis; smūgis, kirtis; prašymas, kaulijimas; skundas, ieškinyš“, *impetus* „(už)puolimas, antpuolis, brovimasis, veržimasis; karštas noras, troškimas, smarkumas, įkarštis, aistra“, gr. πέτομαι „skrendu, lekiu“, πίπτω „krentu; (už)puolu; žūstu“, sen. kimrų *hedant* „volant“, s.i. *pátati* „(jis) skrenda, sklando, skuba; krenta“, het. *pettajezi* „(jis) skuba, bėga“ – tai vis tos pačios šeimos žodžiai, leidžiantys rekonstruoti ide. **pet-* (su variantais) „skristi; kristi, (už)pulti“ (Pokorny IEW I 825 t.; Mayrhofer KEWA II 190; Frisk GEW II 521 t.).

Prišlieti prie šios šeimos lie. *atpetuoti* fonetiškai nėra nė mažiausios kliūtis. Šiaurinio (Biržų) ir gal dar dalies buvusio Prūsų Lietuvos arealo variantas su šaknies *é* bent kiek didesnių sunkumų irgi nekelia. Veiksmažodis *-petuoti* // *-pētuoti* yra antrinis, vienur darybos metu *e* buvo išlaikytas, kitur dėl morfonologinės kiekybinės balsių kaitos atsirado *é*. Tas *é* galėtų būti perimtas iš deverbalinio fleksinės darybos vardažodžio. Tačiau ir tuo atveju, jeigu antrinis veiksmažodis susidarė be tarpinės darybos pakopos, tiesiai iš pirminio veiksmažodžio, *é* pasirodymas nėra neįmanomas, plg. *dūsuoti* (: *dūsti*), *sūpuoti* (: *sūpti*), *kýšuoti* (: *kišti*); *mėčioti* ir *mėtyti* (: *mėsti*), *tėplioti* šalia *teplióti* (: *tėpti*). Pirminis veiksmažodis, tik įjungtas į infiksinių veiksmažodžių būrį (norint, matyt, šitaip išryškinti intranzityvinę reikšmę), iš tiesų yra žinomas. Jo šaltiniai, beje, labai riboti: LKŽ IX 870 tik iš vienos rytų aukštaičių šnektos, Panemunėlio, pateiktas *pripèsti* „privargti, priilsti“, be to, nurodyta, kad *pèsti* (*pentù*, *petaũ*, *pèsiu*) „sich erschöpfen, abmatten“ įtrauktas į penkiatomį rašomosios lietuvių kalbos žodyną (NdŽ III 71). Iš pastarojo šaltinio jį paėmė Frenkelis ir teisingai priskyrė prie šaknies **pet-* žodžių (Fraenkel LEW 580). Veikiausiai čia priklauso ir dar vienas veiksmažodis – *nupetėti* „sublogti, sumenkėti“: *Ot, kūma, jau tu nupetėjai, kad jau ir durų neuždarai!* (Pelesà, Baltarusijos TSR); LKŽ IX 879 jis duotas viename straipsnyje su *įpetėti* „įgauti

⁴ Prellwitz W. Griechisch θεός und die mit θεσ- beginnenden Wörter bei Homer. – Festschrift Adalbert Bezenberger. – Göttingen, 1921, p. 122 t.

plačius pečius“, tačiau semantiškai ir darybiškai sunku įsivaizduoti, kad *nupetėti* galėtų turėti tą patį *-petėti* (: *petỹs*, *-čiai*, plg. *įpiltvėti* — **nupiltvėti*), o ne homoniminį (reikšme „blogti, menkėti, silpti“); dėl *(-)pèsti* — *-petėti* — *-petúoti* (*-pétuoti*) buvimo pagrečiui plg. *kèsti* — *kedėti* — *kèduoti*, *klègti* — *klegėti* — *klegúoti*, *klérti* — *klerėti* — *klerúoti*, *klibti* — *klibėti* — *klibúoti*, *ribti* — *ribėti* — *ribúoti*.

Aiškindamas *pèsti*, Frenkelis pirmine reikšme laikė „kristi“ ir pasirėmė kitų „kristi“ reikšmės veiksmažodžių panašia semantine raida — vok. *verfallen* „smukti, nykti, menkėti, silpti“, lie. *(pra)pùlti* „smukti (moraliskai); sugesti, pražūti; dvėsti, žūti; dingti“, r. *нпонадѣмь* „dingti, pražūti, galą gauti; sunkiai sirgti“ ir pan. Tos semantinės paralelės ypač tinka veiksmažodžiui *nupetėti* „sublogti, sumenkėti“; dar plg. *apkristi* 9 „apliesėti“ LKŽ VI 625, *nukristi* 13 „suliesėti“: *Jau taip tas riebulis nukrito, kad net nepanašus pats į save* (Bagótoji) 630, *pakristi* 7 „suliesėti“ 631, *pérkristi* 2 „perkliokti, sulysti, sublogti“ 631 t., *sukristi* 7 „suliesėti, sunykti“ 633 t., la. *izkristies* (ret. *izkrist*) „sulysti, sublogti, sumenkėti, sukristi“, *sakristies* (*sakrist*) „t.p.“, lie. *pérpulti* 7 „suliesėti, perkristi, perkarti“ LKŽ X 899, *supulti* 4 „suliesėti, sumenkėti“ 904, vok. *ab-, ver-fallen* „(su)lysti, sublogti, sukristi“, r. *снать (снадѣть) с тела (с лица)* „t.p.“. Su *pripèsti* „privargti, priilsti“ (LKŽ kartotekoje Panemunėlio *pripetaũ* Būgos sykį paaiškintas „labai priilsaũ“, kitą sykį — „nusivariau, изнурился“) papildomai dar galima gretinti *kristi* viename kitame ypatingesniame pasakyme, pvz.: *Arklys apydieviui krišta* (nuo vidurdienio šilumos pavargsta) LKŽ VI 624 (Geistaraĩ; ten pat cituojamas ir Juškos frazeologizmas *galu kristi* „nebeturėti jėgų, nusilpti“), taip pat *nukristi* 17 „nusilpti, suglebti (iš senatvės arba nuovargio)“ 630, *nupuldinėti* 2 refl. „nuvargti puldinėjant, lakstant“ LKŽ X 876, *prapuldinėti* 3 „vargti, žūti“ 876.

Atpetúoti semantiškai irgi nesunku paaiškinti, remiantis ta pačia pirmine reikšme „kristi“. Pradėti galima nuo vienos iš dabartinių *atpetúoti* reikšmių — „atidirbti, atvargti“, kuri mažai kuo skiriasi nuo *(pri)pèsti* reikšmės „(pri)vargti, (pri)ilsti“. Žmogus (ar gyvulys) privargsta, pailsta, sunkiai dirbdamas⁵. Reikšmės

⁵ Reikšmė „vargti, kamuotis, sunkiai dirbti“ (bei „varginti...“) nebūtinai turi būti atsiradusi tiesiai iš reikšmės „kristi“. Ją dažnai galima konstatuoti šalia reikšmės „žūti, mirti, galą gauti“ (bei „žudyti...“), plg. abiejų reikšmių *galúoti(s)*, *nu(si)galúoti*, *(nu)galābyti*, *žūti* (*žudyti*), toliau — lie. *nōvyti*, la. *nāvīt* (džn. *nāvēt*), s. č. *(u)naviti* „(nu)žudyti“ ir lie. *nōvyti* „kamuoti, kankinti“, la. *nāvītiēs* „kamuotis, kankintis“, č. *unaviti* „privarginti, nualsinti“; le. *mordować* „žudyti; varginti, kamuoti, kankinti“ (> lie. trm. *mārdavoti* „varginti“), *mordować się* „vargti, plūktis, kankintis“. Nė vienas *pet-* šaknies veiksmažodis lietuvių kalboje, tiesa, nežinomas reikšme „žūti, galą gauti“, bet ją tikrai galėjus būti rodo tiek giminiški žodžiai kitose kalbose (pvz., gr. *πίπτω*), tiek bendresnio pobūdžio tendencija „kristi“ reikšmės žodžius sykiu vartoti reikšme „žūti“ (plg. *kristi*, *pùlti*, la. *krist*, r. *снать*, v. *fallen*, lo. *cadō*, *-ere* ir t. t. abejopą vartojimą). Be to, remiantis slavų duomenimis (žr. toliau), tarpine reikšme dar tiktų laikyti „mušti“.

„(sunkiai) dirbti“ veiksmazodis, vartojamas su priešdėliu *at-* reikšme „atidirbti, darbu at(s)lyginti“, lengvai gali įgyti bendresnę reikšmę „at(s)lyginti“, kurią, kaip buvo matyti, bene dažniausiai fiksuoja *atpetuoti (atpētuoti)* šaltiniai, tiek dabartiniai, tiek ir senieji. „Atkeršyti“, kita įprastinė *atpetuoti* reikšmė, natūraliai atsiranda, kai „at(s)lyginti“ reikšmės žodis pavartojamas, turint galvoje at(s)lyginimą piktu už kito padarytą skriaudą. Kaip reikšmės „at(s)lyginti“ ir „atkeršyti“ gali būti glaudžiai susijusios, antroji gal net ryškesnio savarankiškumo dar neįgijusi, iliustruoja toks Juškos žodyno pasakymas (kartu su jo komentavimu): *Mėrgos atpetáva svótams už štukàs qnt vesėlijos, t.y. atidirba tájp, kájp jómsioms dirba* J I 139; iš komentavimo savo ruožtu matyti, kaip nediferencijuota reikšmė „atlyginti (piktu)“ gali būti perteikiama „atidirbti“ reikšmės veiksmazodžiu (dar plg. iš latvių liaudies dainų *Tišām tautas man darīja, es tišām atdarīju* ME I 153; ir bendrinėje kalboje la. *atdarīt* pavartojamas reikšmėmis „atkeršyti“ bei „atlyginti“ LLVV I 350). Galima tik tiek pridurti, kad pasitaiko ir daugiau atvejų, kai „kristi“ reikšmės veiksmazodžiai ar jų vediniai įgyja „keršyti“ reikšmę; pavyzdžiui, *krīsti* vedinys yra ne tik (*iš*)*krėitėti* „(iš)kraičiuoti, išgulti (apie javus)“, bet ir *krėitėti* „pykti, bartis, ieškoti priekabių, prikaišioti; grasinti, kerštauti“ LKŽ VI 504 t., Būga RR II 464, šalia kurio dar žinomas *krėičioti(s)* „pykti, grūmoti kerštaujant“ LKŽ VI 492 (dėl sąsajos su pamatiniu veiksmazodžiu čia pirmiausia tiktų prisiminti *kristi* 22 „niršti, pykti“ 624, *užkristi* „įniršti“ 635, o dėl „pykti, niršti“ ir „keršyti“ sambūvio kad ir *keřšti* „keršyti; pykti“, *nařsas* „pyktis, įnirtimas; kerštas“).

Čia apžvelgtais veiksmazodžiais giminiškų žodžių ratas lietuvių kalboje nesi- baigia. Frenkelis tą pačią ide. **pet-* šaknį teisingai yra atpažinęs paukščio pavadi- nime *peslŷs* (Fraenkel LEW 579), be to, pagal vieną jo iškeltą alternatyvinį aiš- kinimą čia turėtų priklausyti ir *drug(el)io* sinonimas *peteliškė* (581). Bet tai jau to- limesni žodžiai, semantiškai veikia atsiremia ne į „kristi“, o į kitą pamatinio veiks- mazodžio pradinę reikšmę – „skristi“.

La. *pētīt (pētīt²)*, *-īju / -u, -īju* „įsinorėti, geidauti, turėti apetitą; klaus(inė)ti, kamantinėti, teirautis, tardyti; tirti, tyrinėti; prašyti“ (refl. *-tiēs* „išsiteirauti; trokšti, gvieštis, siekti“) ME III 211 Endzelynas jau 1911 m. siejo su lo. *petere* (Endzelīnš DI II 390). Pačiai etimologinei giminystei konstatuoti semantiniai komentarai čia nereikalingi (jų Endzelynas ir nedavė), nes siejamieji veiksmazodžiai dalimi savo reikšmių tiesiog sutampa. Tačiau norint turėti išsamesnį, realesnį žodžio istorijos vaizdą, teisingas suvokimas, kuriais keliais galėjo eiti semantinė raida, ir tokiais atvejais labai pageidautinas. Iš visko atrodo, kad la. *pētīt* reikšmės irgi išriedė- jusios (tiesiog ar tarpiskai) iš kadaise buvusios pagrindinės reikšmės „kristi“. Dėl reikšmių „įsinorėti, geidauti, turėti apetitą“ bei (refl.) „trokšti, gvieštis, siekti“ plg. la. *krist* 22 „ūmai pulti ką valgyti (ėsti)“, 23 „gvieštis, įsitėpti į ką, stengtis įgyti

simpatijas“ LLVV IV 434 (plg. ir ME II 280), lie. *púolauti* „puldinėjant ieškoti, stengtis rasti, gauti“ (*Karvè púolauna gert*) LKŽ X 927, *pérpulti* 5 refl. „labai norėti, stengtis“ 899, *užpùlti* 8 (ir refl.) „ko labai norėti, užsigeisti; prisispyrus prašyti, reikalauti ko labai norimo“ 905 (panašiai ir *užsipuolimas*, žr. *užpuolimas* 4 929). Nurodytoji dvilypė *už(si)pùlti* reikšmė kartu padeda suprasti dar ir kitos artimos la. *pētīt* reikšmės – „prašyti“ – atsiradimą; papildomai plg. la. *viršū kam krist*, ME II 280 paaiškinimą „überfallen, belästigen mit Bitten“. Įkyriai užsipulti, kamuoti galima ne tik prašymais, bet ir klausimais. Iš čia latvių veiksmazodžio reikšmė „klaus(inė)ti, kamantinėti, teirautis, tardyti“. Dabartinėje bendrinėje latvių kalboje *pētīt* yra įsigalėjęs tiktai reikšmė „tirti, tyrinėti“. Tai, be abejo, vėlyva reikšmė, natūraliai išriedėjusi iš ankstesnės „klaus(inė)ti, kamantinėti, teirautis, tardyti“, plg. lie. *tirti, tyrinėti* „forschen“ (bet seniau ir „teirautis, kvosti“) šalia la. (sen.) *tirt* „(iš)klausinėti, patirti“, (trm.) *tirāt* „kvosti, tardyti, kamantinėti“, *tifdīt* „užsipulti (piktais žodžiais, klausimais), kamantinėti, kvosti; kamuoti“, lie. *te(i)ráutis* „klausinėti“, *tárdyti* „kvosti“; vok. *forschen* „tirti, tyrinėti“ šalia *ausforschen* „(iš)kvosti, (iš)klausinėti, (iš)kamantinėti“, s. v. a. *forskōn* „klausti“ (vedinys iš s. v. a. *forska* „klausimas“). Tad pasirodo, kad semantinis skirtumas tarp lie. *atpetúoti, nupetėti, (pri)pèsti* ir la. *pētīt* raidos požiūriu ne toks jau didelis. Panašių reikšmių sambūvį galima ne vienu atveju ir sinchroniškai konstatuoti toje pačioje kalboje, pvz.: *giēžti* „niršti, keršyti“ (plg. ir *atgiēžti* „atkeršyti“) ir „trokšti, labai norėti; (įkyriai) prašyti“; *kamuoti* „varginti, kankinti; sunkiai dirbti“ ir *kamantinėti* „klausinėti, tardyti“ (panašiai *kamañtinti* „kamuoti“ ir „kamantinėti“).

Apžvelgiant ide. **pet-* „skristi; kristi, (už)pulti“ atstovus, slavų kalbos paprastai neužsimenamos. Tačiau tokių atstovų problema slavų kalbose jau yra iškilusi. Trubačiovas, kalbėdamas apie proslavių tarmybės baltarusių kalboje, prie jų yra priskyres Baikovo ir Nekraševičiaus br. – r. žodyno *néтаваць, néтаць* „mušti, perti“ ir sl. **petati* palyginęs su lo. *petō, -ere*⁶. Aiškesniam vaizdui galima pateikti daugiau duomenų iš baltarusių kalbos: *néтаць* (ir su *за-, па-, пры-*) „mušti, perti“ Носович СБН 542 (šiam žodyne šaknies balsis žymimas „jačiu“ gal dėl klaidingo siejimo su greta prirašytu gr. *παίω* „mušu“), *адnéтаць* „smarkiai primušti, išperti“: *Дзядзька адпéтаў зладзюжку кійком іг напéтаць* „priplūkti“: *Напéтаў гэтакі воз адзін, без топтаньніка* Гарэцкі НБМС 186 (s. v. *néтаваць*), *атпéтаць* „išperti, nupliekti“ Бялькевіч КСУМ 69, *néтаца* (ir *пры-*) „grumtis, plūktis, kamuotis“ Носович СБН 542, *néтаваць* „mušti, perti“ 542 (čia ir *па-*), Бялькевіч КСУМ 326, „smarkiai mušti, dirbti ir pan.“ Гарэцкі НБМС 186, *запéтаваць* „įkalti, suvaryti giliai į žemę“ Бяльке-

⁶ Трубачев О. Н. О составе праславянского словаря. — В кн.: Славянское языкознание. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов (София, сентябрь 1963). — М., 1963, с. 182.

в іч КСУМ 180, *néмавацца* „plūktis, sunkiai dirbti“⁷ Носович СБН 542 (čia ir *ynéмавацца* „nusiaplūkti, pailsti“), „vargą vargti, su stygium gyventi, kamuotis“ Янкоўскі ДС II 137 (iš Glusko rajono, su var. *néмувацца*), *néмывыць* „mušti, perti“ Бялькевіч КСУМ 326 (ir *аднёмывыць* „apkulti, išvanoti (šonus)“ 46); gal čia kaip priesagos *-ун* vedinys dar priklauso *némун* „besotis, kamšlys, ri-juoklis“ 326 (dėl reikšmės tiktų palyginti la. *pētīt* „įsinorėti, geidauti, turėti apetitą“ bei toliau cituojamą r. trm. *нетиться*). Toliau čia derėtų prislieti arti Černigovo – tad jau Ukrainai priklausančioje Paliesės dalyje – užfiksuotą *амніетувамь (-ую)* „sunkiai dirbti (?)“. Tie patys bei labai artimi žodžiai plačiausiai yra pasklidę po įvairias rusų kalbos tarmes. Vien Dalis yra pateikęs *némать* „mušti, perti“ (vak., piet.), „kankinti, kamuoti, neduoti ramybės“ (Vologdos gub.), *némаться* „kankintis, plūktis; muštis, talžytis“ (Tombove ir „derėtis“?), *ynémать(ся)* „nu(si)kamuoti, suplukti“, *néмовать* „kankinti, engti“, *нетиться* (Permės gub.) „muštis, talžytis, grumtis, kamuotis, plušėti, kuo nors rūpinantis, (stengtis ko nors pa)siekti, gvieštis“, *némанье, нётка* „muštynės, pyla; plušėjimas, vargas, kankynė“ Даль ТС III² 105, 550. Preobraženskis r. *némать* (su vediniais) įtraukė į savo etimologijos žodyną, iš Sevsko dar pridėdamas (*y-, no-*)*néмовать* „(smarkiai) (su)mušti, (iš)perti“, tačiau turėjo pasitenkinti konstatavimu, kad kilmė neaiški (Преображенский ЭСРЯ II 52).

Rytų slavų žodžiai, kaip matyti, semantiškai gana artimi baltų žodžiams, dalis reikšmių tiesiog sutampa, plg. br. *némaцца*, r. *némать(ся)* (ir kt.) reikšme „kamuoti(s), plūktis“ bei br. (*y*)*néмавацца* (ir kt.) „sunkiai dirbti, vargą vargti, pailsti“ ir lie. *atpetúoti* „atidirbti, atvargti“, *pripèsti* „privargti, priilsti“, taip pat r. *нетиться* „добиваться“ ir la. *pētītiēs* „trachten, streben“. Vadinasi, pati sąsaja čia visai akivaizdi, šiek tiek abejonių galėtų kelti nebent jos interpretavimas. Iš principo juk galimas dvejopas aiškinimas— arba sena giminyste, arba skolinimu. Įtarimą, kad slavų žodžiai galėtų būti seni baltizmai (substratiniai elementai, su vėlesne slavų ekspansija išplitę ir toliau į rytus), bent kiek paremia jų geografija. Kokių nors formos (fonetikos ir morfologijos) ypatybių, nedviprasmiškai rodančių svetimą kilmę, jie neturi. Ir vis dėlto krinta į akį, kad rytų slavų *нетать* ir *нетиться*, šalia kurių kokio pirminio veiksmazodžio nežinoma, formaliai labai jau primena lie. *-pétuoti* ir la. *pētīt(ies)*. Sutapimas apima ne tik formantą, bet veikiausiai ir šaknies balsį, kurį slavų kalbose buvus ilgą rodo Lysenkos žodyno *амніетувамь* iš rytinės Paliesės; nėra negalima, kad ir Nosovičius, rašydamas „jati“, pirmiausia

⁷ Šia reikšme ir dabar pažįstamas Gomelio srities šiaurės vakarų dalyje, žr. Рагаўцоў В. І. З лексікі стрэшыньскіх гаворак. — Жывое слова. Мінск, 1978, p. 118.

vadovavosi ne kokiais etimologiniais samprotavimais, o parodymais tų pietinių baltarusių šnektų, kurios kirčiuotuose atviruose skiemenyse dar vienaip ar kitaip skiria senųjų *ě* ir *e* refleksus (tas dalykas, kad iš Glusko apylinkių Jankovskis pateikia *нѣтаваца* be siaurojo *ѣ* šaknyje, gal pareina nuo to, jog šis *ě* refleksas, ypač būdingas pietinėms rajono šnektoms, apie patį Gluską gali ir nepasireikšti). Tačiau tokį formos sutapimą įmanoma paaiškinti ne vien skolinimu. Nėra neįveikiamų kliūčių, pavyzdžiui, rekonstruoti sl. **pětati* kaip iteratyvinį derivatą iš pirminio (tik vėliau išnykusio) veiksmazodžio **pesti*, nes tokios darybos iteratyvų, atsiskiriančių nuo pamatinių veiksmazodžių morfonologine kiekybine kaita (pailgintojo laipsnio šaknimi), slavų kalbose pasitaiko ir daugiau, plg. **grěbati* (:**grebti*), **plětati* (:**plesti*) ir pan. Pasukus šiuo aiškinimo keliu, kiek kitaip galima pažiūrėti ir į semantinį artumą su baltų žodžiais. Labai galimas dalykas, kad dalis reikšmių, ypač artimų baltų reikšmėms, yra kaip tik vėlesnės nepriklausomos semantinės raidos padarinys. Reikšmės „kamuotis, plūktis, sunkiai dirbti“, „siekti, trokšti“, pavyzdžiui, rytų slavų kalbose veikiausiai remiasi pirmesne (ir dabar dažnai pagrindine) reikšme „mušti(s)“ (plg. panašią r. *бѣтѣся* ar lie. *plūkti* semantiką, o dėl antrosios reikšmės – r. *добу(ва)тѣся : битѣ(ся)*), kurios aiškių pėdsakų baltų kalbose nematyti, bet kuri gali siekti gana tolimą praeitį (be jau cituotų lo. *petitio* „puolimas, antpuolis; smūgis, kirtis“ ir panašių reikšmių, dar plg. gr. *πταίω* „smogiu, daužiu, apverčiu“ ir kt.).

Prie nagrinėjamos slavų žodžių bylos dar galima prijungti Dnepro dešiniojo intako vardą sen. r., ukr. trm. *Прунеть* || (sen.) r. *Прѣнѣть*, ukr. *Прѣн'ять*, br. *Прѣнѣць*, paprastai skaidomą *При-неть*, dažnai siejamą su čia liečiama indoeuropiečių šaknimi **pet-* ir skiriamą prie pačių slavų kilmės hidronimų. Jeigu taip, išeitu, kad slavai iš seno turėjo pažinti ir kokį bendrinį žodį, veiksmazodį, į kurį atsirėmus susidarytas upėvardis, ir kad dabartinius br. *нѣт(ав)аць*, r. *нѣт(ов)аць*, *нетѣся* (ir kt.) jau vien dėl to paprasčiau laikyti ano senojo veiksmazodžio palikuonimis, o ne vėlesniais baltizmais. Upėvardžio *Прѣнеть* || *Прѣнѣть* argumentas, deja, labai netvirtas. Viena, paties upėvardžio skyrimas prie **pet-* šeimos žodžių yra ne koks tikras dalykas, o veikiau tik spėjimas. Antra, substratinių baltų hidronimų arealas siekia Pripetę, todėl nėra garantijos, kad pirmieji vardą jai yra davę slavai, o ne baltai. Būga, dar neatpažinęs lietuvių bendrinėje leksikoje šaknies **pet-* „kristi“ žodžių ir *Прунеть* laikęs veikiau slavų duotu vardu, šalia vis dėlto nurodė porą, jo manymu, tai pačiai šeimai priklausančių upėvardžių ir iš lietuvių gyvenamos teritorijos (Vilniaus krašto) – *Petà* (XVI a. *Пета*) ir *Petešà* (taip UEV 123, Būga cituoja XV a. *Петуша* ir XIX a. le. *Pietiesza*), žr. Būga RR III 507, 886. Jeigu dabar dėsimės prie tų, kurie senesne laiko Pripetės pavadinimo lytį

ne su *e*, o su *я* ir todėl rekonstruoja **Pri-petb*⁸, tuo pačiu atsisakydami Būgos, Fasmerio ir kitų siejimo su šaknimi **pet-*, hidronimų argumentas jau visai antraip apsivers: iš senosios slavų teritorijos nebebus galima nurodyti jokio upėvardžio, paremiančio r. *ném(ov)amb* (ir kt.) senumą bei slaviškumą, o Būgos cituotus du lietuvių vardus ir toliau niekas nekliudys vesti iš **pet-*, kuris savo senąja reikšme „kristi“, nesunkiai įžiūrima už baltų apeliatyvų dabartinių reikšmių, visai tinkamas darytis upių vardams, plg. *Kriūtamoji* UEV 79 (: žem. *kriūta* „krinta“), *Pūšis* 129 (: *pūlti*).

Neabejojamų įrodymų, kad rytų slavai svarstomus žodžius būtų gavę iš baltų, vis dėlto nėra, todėl bene bus geriau pirmenybę teikti alternatyviam aiškinimui, kad tai pačių slavų vediniai, ide. **pet-* „skristi; kristi, (už)pulti“ šeimos nariai, vadinasi, kartu ir lie. *atpetuoti* bei kitų čia nagrinėtų baltų žodžių artimi giminaičiai.

LIT. *atpetuoti*, RUSS. *némamb*

Zusammenfassung

Lit. *atpetuoti* „entgelten, erstatten; durch Arbeit bezahlen, (sich) abarbeiten, leiden; (sich) rächen“ ist jetzt nur in einigen Mundarten um Rasėiniai bekannt. Die schriftlichen Quellen des 18. und 19. Jahrhunderts zeigen, daß östliche Aukštaičiai (Hochlitauer) um Biržai noch nicht lange her *atpetuoti* „entgelten“ (mit *-ė-*) hatten. M. Daukša verwendete *atpetuoti* in der Bedeutung „(sich) rächen“, S. Chilinskis – in der Bedeutung „vergeltet (bezahlen)“. Die älteste schriftliche Quelle dieses Wortes in Preußisch Litauen ist das sogenannte handschriftliche deutsch-litauische Wörterbuch von Krause (Mitte des 17. Jhs), wo *atpetuoti* „entgelten“ (im Original *Atpettoti*, also mit *-e-* in der Wurzel) gegeben sind.

Lit. *atpetuoti* hängt etymologisch zusammen mit lat. *petō, -ere* „zu erreichen suchen, streben; fordern, verlangen; losgehen, anfallen“ und anderen Vertretern der Wurzel **pet-* „fliegen; fallen, auf etwas losstürzen“. Außer *atpetuoti* (und der parallel mit dem Ablaut gebildeten Variante *atpėtuoti*) ist noch ein anderes sekundäres Verb – *nupetėti* „verfallen, abmagern“ aus einer südlichen Mundart (Pelesà) bekannt. Ebenso selten kommt vor auch das nasalinfigierende Verb *pripėsti* (*-peñta, -pėto*) „sich erschöpfen, abmatten“ (Panemunėlis). Die Bedeutungen aller genannten Verben können leicht entweder gerade oder durch mittelbare Bedeutungen von der primären Bedeutung „fallen“ abgeleitet werden. Dasselbe kann man über das verwandte lett. *pētīt* „Verlangen wohnach haben, Appetit haben; (nach)fragen, (aus)forschen; bitten“ (Refl. *-tiēs* „ausfragen; trachten,

⁸ Kad toks raidos įsivaizdavimas iš tiesų priimtinesnis, gana gerai įtikina Kuraškevičius. Rašymas *Прпнѣтъ*, nepaisant kiek vėlesnio pasirodymo, perteikia bendrarusišką tarimą, o *Прпнѣтъ* – tarinį: Pripetės baseino (Paliesės) tarmėse (sl. **ę >*) 'a po minkštojo priebalsio dėl redukcijos nekirčiuotuose skiemenyse perėjo (XIII–XIV a.) į *e* (o priešais einantis priebalsis sukietėjo); žr. Kuraszkiewicz W. Nazwa rzeki *Prypęc*. – *Slavia Orientalis*, 1968, rocz. 17, p. 339–342.

streben“) sagen. Von dem Grundverb, das noch die alte Bedeutung „fallen“ hatte, sind wohl auch die litauischen Flußnamen *Petà* (*Пема* aus dem 16. Jh.) und *Petešà* abzuleiten.

Es gibt keine unanfechtbaren Beweise, daß russ. dial. *némamb* „schlagen, prügeln; quälen, ermüden, beunruhigen“, *netit'sja* „sich schlagen, schmachten, sich bemühen; streben“, br. dial. *ném(aš)auš* „schlagen, prügeln“, *némavačuča* „schwer arbeiten, etwas mit großer Anstrengung tun, sich quälen; Not leiden, in Armut sein“ und andere ähnliche ostslawische Wörter Baltischen (Substratwörter) sind. Das rekonstruierte sl. **pětati* „(mehrfach, wiederholt) schlagen“ (für -ě- spricht *omniemyamb* im östlichen Polessje) kann man für eine iterative Ableitung von dem später verschwundenen Primärverb **pesti* (= lit. *pèsti*) halten.